

§ 11. Размяшчэнне насельніцтва свету

Успомніце. Калі і дзе з'явіліся першыя людзі на нашай планеце? Ці раўнамерна размешчанае насельніцтва на Зямлі? Якія фактары вызначаюць размяшчэнне людзей?

Для чаго мы гэта вывучаем? Як уплывае змяненне шчыльнасці насельніцтва на эканамічнае развіццё краіны? Якія праблемы цягнуць за сабой прыродныя катаклізмы? Як гэта адбіваецца на размяшчэнні насельніцтва? Якія прагнозы размяшчэння магчыма зрабіць, выкарыстоўваючы статыстычныя дэмаграфічныя паказчыкі? Веданне якіх тэрмінаў і паняццяў, вывучаных раней, спатрэбіцца вам пры вывучэнні тэмы?

Размяшчэнне насельніцтва свету, асноўныя фактары. Паміж натуральным рухам, міграцыяй і размяшчэннем насельніцтва існуе непасрэдная сувязь. Карціна размяшчэння насельніцтва свету — гэта вынік двух вышэйзгаданых працэсаў.

Размяшчэнне насельніцтва — працэс асваення і засялення насельніцтвам тэрыторыі айкумены і фарміравання сеткі паселішчаў на пэўны момант часу.

У гісторыі чалавецтва выбар таго ці іншага месца жыхарства вызначаўся характарам працоўнай дзейнасці і магчымасцю ёю займацца. Па меры развіцця чалавечага грамадства змяняла і ўскладняла характар заняткаў, якія абумоўлівалі месцы размяшчэння чалавека (мал. 77).

У размяшчэнні насельніцтва свету вылучаюць *тры асноўныя гістарычныя фактары* (мал. 78). Аднак варта ўлічваць і дадатковыя фактары: асаблівасці дэмаграфічнага

Мал. 77. Гістарычная сувязь размяшчэння насельніцтва з характарам працы чалавека

развіцця, міграцыйны, гістарычны (працягласць перыяду фарміравання насельніцтва на дадзенай тэрыторыі), экалагічны, лакальныя фактары, якія дзейнічаюць толькі на пэўнай тэрыторыі. У цэлым нераўнамернасць размяшчэння — гэта сукупны эфект дзеяння ўсіх фактараў.

1. Роля прыроднага асяроддзя

Размяшчэнне насельніцтва залежыць ад умоў для вырошчвання сельскагаспадарчых культур: рысу, пшаніцы, кукурузы, жыта, бульбы.

Раёны канцэнтрацыі насельніцтва — даліны і вусці рэк Янцзы, Хуанхэ, Меконг, Ганг, Ніл, По; нізіны і раўніны Еўропы, паўночнаамерыканскія прэрыі і інш.

2. Размяшчэнне прамысловасці

1. Размяшчэнню насельніцтва спрыялі пачатковыя фазы мануфактурнай вытворчасці: тэкстыльнай, шкляной і інш.

Раёны канцэнтрацыі насельніцтва — перадгор'і, багатыя на ваду і сыравіну.

2. Размяшчэнне насельніцтва ў раёнах здабычы карысных выкапняў і развіцця цяжкай прамысловасці.

Раёны канцэнтрацыі насельніцтва — Цэнтральная Англія, Вестфалія, Латарынгія, Верхняя Сілезія, паўночны ўсход ЗША і інш.

3. Рост міжнароднага гандлю і марскіх перавозак

Размяшчэнне насельніцтва абумоўленае фарміраваннем буйных партоў, развіццём прыморскіх прамысловых і рэкрэацыйных раёнаў.

Раёны канцэнтрацыі насельніцтва — Японія, узбярэжжа Міжземнага і Чорнага мораў еўрапейскіх краін, ЗША, узбярэжжа Атлантычнага акіяна краін Паўднёвай Амерыкі і інш.

Мал. 78. Гістарычныя фактары размяшчэння насельніцтва свету (паводле А. Ягельскага)

Размяшчэнне насельніцтва вывучаецца з дапамогай паказчыка *шчыльнасці насельніцтва*. Ён разлічваецца як адносіны колькасці пастаяннага насельніцтва да плошчы тэрыторыі (без уліку буйных унутраных водных басейнаў).

Насельніцтва свету вельмі нераўнамерна размешчанае на паверхні Зямлі. На 7 % сушы пражывае 70 % насельніцтва. Яно засяроджанае пераважна ў паўночным і ва ўсходнім паўшар'і, у зоне ўмеранага клімату. З другой паловы XX ст. быў характэрны зрух насельніцтва да ўзбярэжжаў. Гэта сфарміравала прыбярэжны характар размяшчэння насельніцтва. Самы высокі ўзровень «марынізацыі» размяшчэння насельніцтва адзначаецца ў Аўстраліі (80 %), самы нізкі — у Афрыцы (каля 18 %). У цяперашні час каля 30 % насельніцтва свету пражывае на адлегласці да 50 км ад марскога ўзбярэжжа.

Насельніцтва свету засяроджанае ў раёнах з невялікай вышыняй над узроўнем мора. Каля 70 % насельніцтва свету жыве не вышэй за 500 м над узроўнем мора і крыху больш за 8 % — на тэрыторыі вышэй за 1000 м над узроўнем мора. На нізінах больш за ўсё насельніцтва пражывае ў Еўропе (69 %) і Аўстраліі (73 %); менш за ўсё — у Афрыцы (32 %) і Паўднёвай Амерыцы (42 %).

У свеце вылучаюць чатыры асноўныя арэалы высокай шчыльнасці насельніцтва і чатыры найбольш рэдказаселеныя арэалы (мал. 79).

Мал. 79. Густазаселеныя і рэдказаселеныя арэалы свету

У свеце ўсё ўзаемазвязанае. 1. Дзе ў свеце знаходзяцца раёны з высокай і нізкай шчыльнасцю насельніцтва і чаму? Прывядзіце прыклады, якія даказваюць дадзеныя факты. 2. Як наступствы аварыі на ЧАЭС паўплывалі на змяненне размяшчэння

насельніцтва Беларусі і краін-суседзяў? 3. З чым звязаная высокая шчыльнасць насельніцтва на акіянічных узбярэжжах Амерыкі і Афрыкі?

Мал. 80. Высокая шчыльнасць гарадской забудовы ў Бахрэйне

Геаграфія шчыльнасці насельніцтва свету. Насельніцтва свету размешчанае па рэгіёнах і краінах вельмі нераўнамерна. Шчыльнасць насельніцтва свету няўхільна павялічваецца і ў 2024 г. складала 62,6 чал./км². Максімальны паказчык шчыльнасці, за выключэннем найдрабнейшых дзяржаў, у 2024 г. адзначаны ў **Бахрэйне** (мал. 80) (2047 чал./км²), мінімальныя значэнні зафіксаваныя ў **Манголіі** (мал. 81) (1,9 чал./км²).

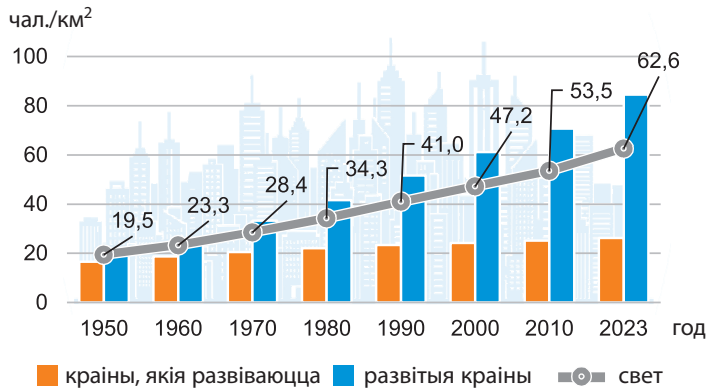

Мал. 81. Рэдказаселеныя тэрыторыі ў Манголіі

У свеце цікавага. Цікава, што з найдрабнейшых дзяржаў максімальныя паказчыкі шчыльнасці насельніцтва характэрныя для Манака (26 145,3 чал./км²) і Сінгапура (8 475,9 чал./км²).

У выніку розніцы ў характары натуральнага руху і міграцыі шчыльнасць насельніцтва ў развітых краінах і краінах, якія развіваюцца, значна адрозніваецца (мал. 82). У краінах, якія развіваюцца, яна значна вышэйшая і ў 2023 г. перавышала 84,2 чал./км², у развітых — амаль у тры разы меншая — 26,2 чал./км².

Мал. 82. Дынаміка шчыльнасці насельніцтва свету, чал./км²

Найбольш густазаселеным рэгіёнам свету з'яўляецца Азія (153,3 чал./км²). У Афрыцы шчыльнасць насельніцтва складае 51,3 чал./км². Еўропа з Расіяй і Паўднёвая Амерыка характарызуецца прыкладна роўнымі паказчыкамі — 33,7 і 32,7 чал./км². У краінах Паўночнай Амерыкі — 20,7 чал./км². Рэдказаселеным рэгіёнам свету з'яўляецца Аўстралія і Акіянія з сярэднім паказчыкам па рэгіёне — 5,4 чал./км² (мал. 83).

Шкала шчыльнасці насельніцтва	Рэгіёны				
	Азія	Амерыка	Афрыка	Еўропа	Аўстралія і Акіянія
Менш за 10	Манголія	Сурынам	Лівія	Расія	Аўстралія
10–20	Туркменістан	Уругвай	Алжыр	Фінляндыя	Новая Зеландыя
20–50	Кыргызстан	ЗША, Венесуэла	Зімбабвэ	Беларусь	Вануату
50–100	Афганістан	Мексіка	Кенія	Балгарыя	Фіджы
100–500	Кітай, Індыя	Ямайка	Тога	Італія	Тувалу
Больш за 500	Рэспубліка Карэя, Сінгапур	Барбадас	Руанда	Нідэрланды	Науру

Мал. 83. Шчыльнасць насельніцтва свету (прыклады краін), 2024 г., чал./км²

Пакажыце на палітычнай карце рэгіёны свету з максімальнай і мінімальнай шчыльнасцю насельніцтва. Вызначце, як паўплывалі прыродныя ўмовы на шчыльнасць насельніцтва ў дадзеных рэгіёнах.

Свет і Беларусь. Рэспубліка Беларусь характарызуецца невысокай і адносна раўнамернай шчыльнасцю насельніцтва. Сярэдняя шчыльнасць насельніцтва Беларусі складае 44,3 чал./км². Разам з гэтым сталічны рэгіён — Мінская вобласць і г. Мінск — мае больш высокія паказчыкі шчыльнасці насельніцтва. Якімі сацыяльна-эканамічнымі прычынамі вы можаце растлумачыць такую тэндэнцыю?

Палосы канцэнтрацыі насельніцтва ў рэгіёнах свету. Унутрыкраінная дыферэнцыяцыя шчыльнасці насельніцтва. Рэгіёны свету адрозніваюцца шэрагам асаблівасцей размяшчэння насельніцтва.

Еўропа — рэгіён з высокай, адносна раўнамернай шчыльнасцю насельніцтва. Яна ўтвараецца пераважна за кошт гарадскіх жыхароў. У рэгіёне вылучаюцца *тры паласы высокай шчыльнасці насельніцтва*. Першая паласа пачынаецца на паўднёвым усходзе Англіі, праходзіць праз Бельгію, Нідэрланды, Люксембург і даліну Рэйна на ўсход, у Сілезію. Другая паласа ідзе з поўначы на поўдзень па даліне Рэйна і, перарываючыся Альпамі, пашыраецца ў Паўночнай Італіі, ахопліваючы даліну ракі По. Трэцяя паласа прадстаўлена адносна густазаселенай далінай Дуная і ўзбярэжжам Міжземнага мора.

У Еўропе вылучаюцца краіны са значнай унутранай дыферэнцыяцыяй размяшчэння насельніцтва. Перш за ўсё, гэта Вялікабрытанія і Францыя.

Клуб знаўцаў-эканомікагеографу. У паўднёва-ўсходняй частцы Вялікабрытаніі сярэдняя шчыльнасць перавышае 350 чал./км², у той час як у Шатландыі — менш за 10 чал./км². У Францыі ў гарыстых раёнах Цэнтральнага Французскага масіву шчыльнасць насельніцтва ў некалькі разоў меншая, чым у прыбярэжных раёнах Брэтані, і г. д.

Азія з'яўляецца рэгіёнам са значнымі кантрастамі ў размяшчэнні насельніцтва, якое, у адрозненне ад Еўропы, фарміруецца за кошт сельскіх жыхароў. Як і ў Еўропе, тут вылучаюцца краіны з дыферэнцыяцыяй размяшчэння насельніцтва. Гэта Кітай з густанаселенымі ўсходнімі раёнамі і надзвычай рэдказаселенымі раёнамі Тыбета. У Індыі густанаселеная даліна Ганга знаходзіцца ў кантрасце з рэдказаселеным пласкагор'ем Дэкан. У Інданезіі шчыльнасць насельніцтва на востраве Ява перавышае 600 чал./км², а на востраве Калімантан — менш за 50 чал./км².

Параважаем. Шчыльнасць насельніцтва на астравах, якія знаходзяцца побач, часта кардынальна адрозніваецца з-за шэрага фактараў. Якія прычыны могуць вызначаць адрозненні ў размяшчэнні насельніцтва на бліжэйшых тэрыторыях?

Афрыка з'яўляецца адносна слабазаселеным рэгіёнам, дзе шчыльнасць насельніцтва ніжэйшая за сярэднеусветны ўзровень. Найбольшай дыферэнцыяцыяй у размяшчэнні насельніцтва ў межах краін вылучаецца Паўночная Афрыка.

Амерыка характарызуецца адносна слабай заселенасцю пры пастаянным росце колькасці насельніцтва. Краінамі са значнай унутранай дыферэнцыяцыяй у характары размяшчэння насельніцтва з'яўляюцца Канада, ЗША, Бразілія.

Падвядзём вынікі. Насельніцтва на Зямлі размешчанае нераўнамерна. На размяшчэнне насельніцтва аказалі ўплыў тры гістарычныя фактары. Аднак вялікае значэнне маюць і такія фактары, як ..., ..., Асноўны паказчык для вывучэння размяшчэння насельніцтва — ... насельніцтва. Існуюць значныя адрозненні паміж рэгіёнамі свету па шчыльнасці насельніцтва. У рэгіёнах свету вылучаюць ... канцэнтрацыі насельніцтва. Адрозненні ў шчыльнасці насельніцтва існуюць і ўнутры дзяржаў.

Праверым свае веды. 1. Што такое шчыльнасць насельніцтва? 2. Якая шчыльнасць насельніцтва свету? 3. Чым выкліканае нераўнамернае размяшчэнне насельніцтва на Зямлі? 4. Якая краіна характарызуецца найбольшай шчыльнасцю насельніцтва ў свеце і чым гэта можна растлумачыць?

Ад простага да складанага. 1. Чаму паказчык сярэдняй шчыльнасці насельніцтва свету мае тэндэнцыю да росту? 2. Што меў на ўвазе вядомы географ А. І. Ваейкаў, калі сказаў, што «вырашальным фактарам у размеркаванні насельніцтва з’яўляецца не столькі навакольнае асяроддзе, колькі сам чалавек»?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Па прагнозах вучоных, да 2056 г. колькасць насельніцтва Зямлі дасягне 10 млрд чал. Разлічыце прагнозную шчыльнасць насельніцтва свету ў 2056 г. і параўнайце з сучаснай. 2. Параўнайце фізічную карту свету і карту шчыльнасці насельніцтва і вызначце, як уплываюць экстрэмальныя прыродныя ўмовы на планеце на размяшчэнне людзей.

§ 12. Геаграфія рассялення свету

Успомніце. Якія асноўныя формы рассялення склаліся ў залежнасці ад фізіка-геаграфічных умоў у працэсе засялення Зямлі людзьмі? Што такое населены пункт? Якія тыпы населеных пунктаў вы ведаеце? Што вы разумееце пад працэсам урбанізацыі?

Для чаго мы гэта вывучаем? Як гарады ўплываюць на навакольнае асяроддзе? Спецыялісты якіх прафесій неабходныя для вырашэння праблем развіцця гарадоў?

Геаграфія рассялення свету, фактары, формы рассялення. Рассяленне насельніцтва — гэта складаны сацыяльна-эканамічны працэс, таму разам з геаграфіяй насельніцтва ён вывучаецца дэмаграфіяй, сацыялогіяй, этнаграфіяй і іншымі навукамі. Для геаграфіі важна разглядаць рассяленне ва ўзаемадзеянні з прыродным асяроддзем і ў гістарычным разрэзе. Гісторыка-геаграфічны падыход дазваляе прасачыць гісторыю асваення чалавекам заселенай тэрыторыі, уключаючы ўсе заселеныя і асвоеныя людзьмі тэрыторыі.

Рассяленне — гэта працэс размеркавання і перамеркавання насельніцтва і фарміравання сеткі паселішчаў.

П₁

Свет і Беларусь. У 2005 г. пачалася рэалізацыя Дзяржаўнай праграмы адраджэння і развіцця вёскі ў Беларусі, якая адыграла значную ролю ў ператварэнні вёсак. Дзякуючы праграме ў краіне з'явіўся асаблівы тып населеных пунктаў — аграгарадкі. Праграму называюць найважнейшым доўгатэрміновым інвестыцыйным праектам нашай дзяржавы. Да якога тыпу рассялення адносяцца аграгарадкі? Колькі налічваецца ў Беларусі сельскіх населеных пунктаў і чаму найбольш іх у Віцебскай вобласці?

На працэс рассялення насельніцтва аказваюць уплыў тры групы фактараў (мал. 84). З ростам узроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця ўплыў прыродных фактараў слабее.

Прыродныя

- клімат, рэльеф мясцовасці
- глебы, карысныя выкапні і іншыя прыродныя рэсурсы

Сацыяльна-эканамічныя

- агульны ўзровень развіцця эканомікі
- рэгіянальныя адрозненні ў размяшчэнні галін гаспадаркі, даходах насельніцтва і г. д.

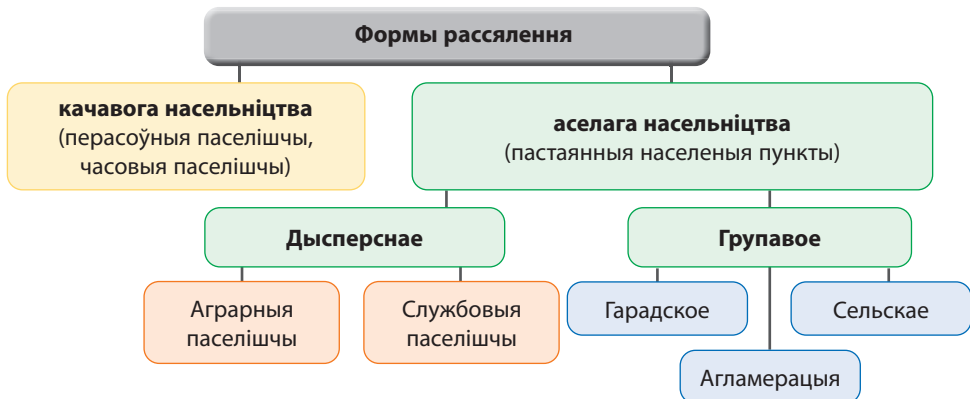
Дэмаграфічныя

- рэгіянальныя адрозненні міграцыйных працэсаў
- інтэнсіўнасць працэсаў узаўлення насельніцтва

Мал. 84. Групы фактараў рассялення

Галоўная заканамернасць рассялення насельніцтва — адпаведнасць форм рассялення спосабу вытворчасці і ўзроўню развіцця прадукцыйных сіл.

Рассяленне ў свеце разнастайнае, але пры гэтым вылучаюць дзве асноўныя яго формы — *качавое* і *аселае* з перавагай апошняга. Схема форм рассялення паказаная на малюнку 84-1. У свеце яшчэ захоўваецца вялікая колькасць народаў, якія з-за

Мал. 84-1. Формы рассялення

П₂

сваёй асноўнай гаспадарчай дзейнасці — жывёлагадоўлі — вядуць качавы лад жыцця (мал. 85, 86).

Усе населеныя пункты дзеляцца на два тыпы — *гарадскія* і *сельскія*. У аснове іх выдзялення ляжыць некалькі прыкмет (колькасць насельніцтва, адміністрацыйны статус, шчыльнасць насельніцтва і гушчыня забудовы, асаблівасці планіроўкі і архітэктуры і інш.), але асноўным выступае характар занятасці насельніцтва.

Асноўнай прыкметай гарадскога і сельскага рассялення выступае характар занятасці насельніцтва. Для сельскіх населеных пунктаў — гэта занятасць у сельскагаспадарчай сферы дзейнасці, для гарадскіх — у несельскагаспадарчай сферы (прамысловасць, сфера паслуг).

Акрамя таго, для аднясення населенага пункта да гарадскога тыпу важную ролю адыгрывае колькасць насельніцтва. Як правіла, яна павінна быць вышэйшай, чым у сельскіх населеных пунктах.

Аднак у свеце няма дакладных крытэрыяў колькасці насельніцтва для горада і назіраюцца розныя падыходы па краінах і рэгіёнах. У большасці краін Еўропы выкарыстоўваюць сярэдні цэнз 2000 чал. У ЗША — 2500 чал. пры шчыльнасці насельніцтва 1000 чал. на кв. мілю, у Канадзе — 1000 чал. пры шчыльнасці 400 чал./км².

У Афрыцы з-за нізкага ўзроўню ўрбанізацыі ў шэрагу краін выразныя крытэрыі колькасці насельніцтва горада адсутнічаюць. Разам з тым у Батсване і Замбіі — гэта 5000 чал., Эфіопіі і Ліберыі — 2000 чал.

У краінах Азіі парог колькасці насельніцтва для горада значна вышэйшы, чым у іншых рэгіёнах. Напрыклад, у Індыі цэнз складае 5000 чал. альбо не менш за 1000 чал. на кв. мілю, у Японіі — 50 000 чал., Малайзіі — 10 000 чал. У дзяржавах Лацінскай Амерыкі сярэдні цэнз велічыні горада — 2000–2500 чал.

Мал. 85. Качавыя народы Афрыкі — туарэгі

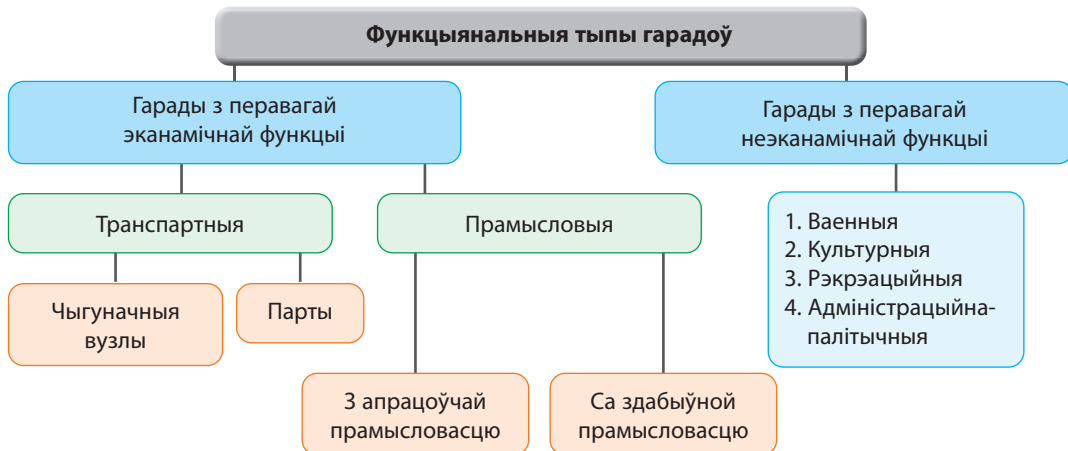

Мал. 86. Качавое рассяленне ў Манголіі

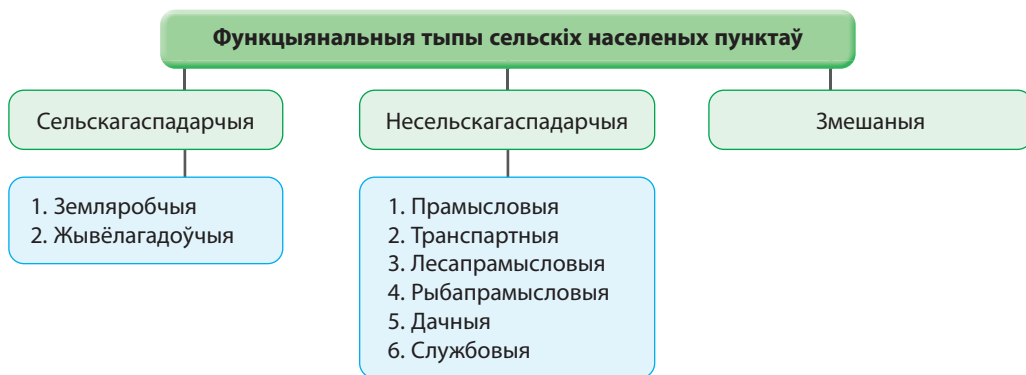

П₃

У залежнасці ад сферы або характару занятасці насельніцтва вызначаюцца функцыянальныя тыпы гарадоў ці сельскіх населеных пунктаў (мал. 86-1, 86-2).

Мал. 86-1. Функцыянальныя тыпы гарадоў

Мал. 86-2. Функцыянальныя тыпы сельскіх населеных пунктаў

Свет і Беларусь. У Рэспубліцы Беларусь налічваецца больш за 23 тыс. сельскіх населеных пунктаў. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка неаднаразова звяртаў увагу, што неабходна «вырашыць пытанне прывабнасці жыцця ў вёсцы». У нашай краіне з мэтай устойлівага развіцця сельскіх тэрыторый, матывацыі людзей да пражывання ў сельскай мясцовасці сфарміраваны ўнікальны тып сельскіх паселішчаў — аграгарадкі (мал. 87). Якія перавагі маюць аграгарадкі? Прывядзіце прыклады аграгарадкоў у вашай мясцовасці.

Мал. 87. Аграгарадок Астрэмечэва (Брэсцкі раён)

Для рассялення насельніцтва свету найбольш важнай тэндэнцыяй выступае рост гарадоў і гарадскога насельніцтва. Гэта тлумачыцца сацыяльна-эканамічным пераўтварэннем горада і вёскі на аснове падзелу працы, які прыводзіць да інтэнсіўнага развіцця індустрыі, транспарту, паслуг.

Урбанізацыя свету і яе геаграфія. Урбанізацыя як сусветны гістарычны і складаны працэс непарыўна звязаная з канцэнтрацыяй дзейнасці ў параўнальна нешматлікіх цэнтрах развіцця і ахоплівае змены ў размяшчэнні вытворчасцей, рассяленні, дэмаграфічнай структуры, ладзе жыцця, культуры і г. д.

У свеце ўсё ўзаемазвязанае. Дзе і калі ўзніклі першыя гарады? Урбанізацыя ў менш развітых краінах праходзіць хуткімі тэмпамі і часта называецца «ілжывай». У чым прычына такой урбанізацыі?

Працэс урбанізацыі праходзіць некалькі стадый, кожная з якіх характарызуецца адметнымі прыкметамі і з'яўленнем пэўных форм гарадскога рассялення (мал. 88).

Стадыя	Асноўныя характарыстыкі	Прасторавая форма
Пачатковая (кропкавая) урбанізацыя	<ul style="list-style-type: none"> • больш хуткі рост гарадскога насельніцтва ў параўнанні з сельскім; • паскоранае развіццё кропкавых гарадоў; • звязаная з перыядам развіцця буйной прамысловай вытворчасці, масавым адтокам насельніцтва з сельскай мясцовасці ў гарады 	
Класічная ўрбанізацыя	<ul style="list-style-type: none"> • развіццё агламерацый пры паскораным росце іх ядраў, скарачэнні сельскага насельніцтва па прычыне міграцыі ў гарады; • у прыгарадах вялікіх гарадоў з'яўляюцца гарады-«спальні» і спадарожнікі вытворчага профілю 	
Позняя ўрбанізацыя (гіперурбанізацыя)	<ul style="list-style-type: none"> • рэзкае павелічэнне плошчы і колькасці насельніцтва горада з ярка выяўленымі негатыўнымі экалагічнымі праявамі; • скарачэнне колькасці цэнтральных частак гарадоў; • з'яўленне спецыфічнай формы гіперурбанізаваных паселішчаў — мегалаполісаў 	

Мал. 88. Стадыі працэсу ўрбанізацыі

Па меры ўскладнення эканамічных сувязей паміж гарадскімі населенымі пунктамі разам з кропкавымі гарадамі пачынаюць узнікаць агламерацыі.

Агламерацыя — кампактная форма прасторавага размяшчэння гарадскіх паселішчаў, аб'яднаная разнастайнымі інтэнсіўнымі сувязямі ў складаную сістэму.

Гарадскія агламерацыі могуць быць монацэнтрычнымі (з адным горадам-ядром) і поліцэнтрычнымі (з некалькімі гарадамі-ядрамі).

Сінонім гарадской агламерацыі ў Вялікабрытаніі — канурбацыя, у ЗША — метраполіс. Найбуйнейшымі гарадскімі агламерацыямі свету, колькасць насельніцтва якіх перавышае 30 млн чал., з'яўляюцца **Токія**, **Дэлі** і **Джакарта** (мал. 89). У XXI ст. большасць з іх размешчаныя ў краінах, якія развіваюцца.

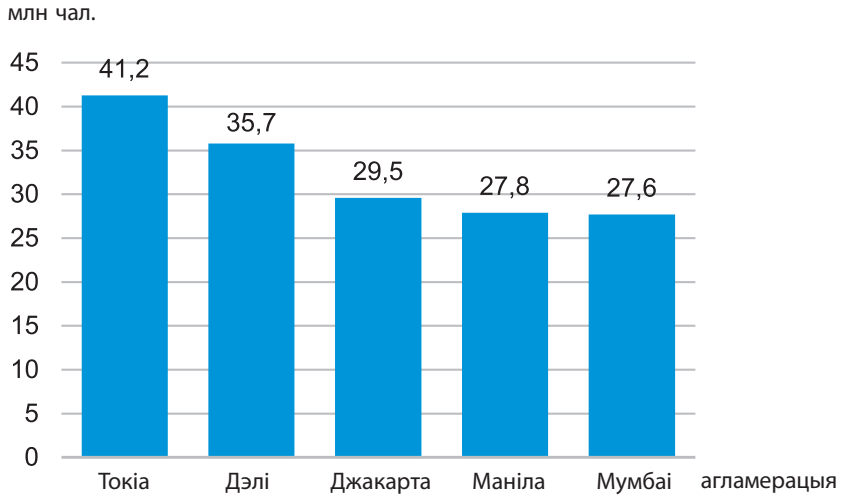
Табл. 3. Дынаміка колькасці насельніцтва найбуйнейшых агламерацый свету

1950 г.		1970 г.		2010 г.		2023 г.	
Агламерацыя	Млн чал.	Агламерацыя	Млн чал.	Агламерацыя	Млн чал.	Агламерацыя	Млн чал.
Нью-Ёрк	12,3	Токія	23,3	Токія	36,7	Токія	41,2
Токія	11,3	Нью-Ёрк	16,2	Дэлі	22,2	Дэлі	35,7
Лондан	8,4	Осака — Кобе	9,4	Сан-Паўлу	20,3	Джакарта	29,5
Парыж	6,5	Мехіка	8,8	Мумбаі	20,0	Маніла	27,8
Масква	5,4	Лос-Анджэлес	8,4	Мехіка	19,5	Мумбаі	27,6

Паразважаем. Агламерацыя — гэта функцыянальная прастора, якая часта выходзіць далёка за юрыдычныя межы аднаго горада. Які від міграцый вызначае ў цэлым межы агламерацыі? Чаму адны гарады растуць, а іншыя — не?

На апошняй стадыі ў сувязі з пашырэннем плошчы агламерацый, узмацненнем эканамічных узаемасувязей паміж імі і паскораным ростам іх перыферычных зон узнікаюць мегалаполісы.

Мал. 89. Найбуйнейшыя агламерацыі свету, 2024 г., млн чал.

Мегалаполіс — найбуйнейшая форма гарадскога рассялення, урбанізаваная зона, якая ўтвараецца пры зрастанні вялікай колькасці суседніх гарадскіх агламерацый.

У адрозненне ад агламерацыі, мегалаполіс мае значна большую плошчу, колькасць насельніцтва і прадстаўлены арэальна-лінейнай формай у выглядзе «гірлянды» гарадоў, нанізаных на натуральныя ці штучныя транспартныя шляхі.

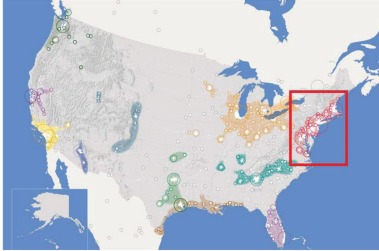

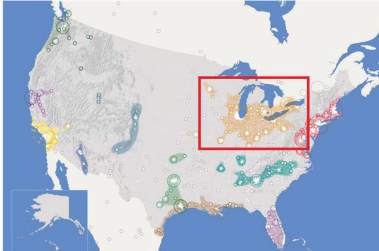

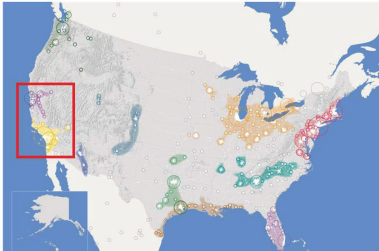

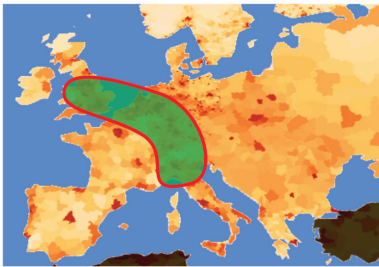

Мегалаполісы — не кропкавае прасторавае гарадское ўтварэнне. Яны займаюць значную плошчу, і для іх вывучэння абмяжоўвацца толькі колькасцю насельніцтва няправільна. Каб параўнаць некалькі мегалаполісаў, важна выкарыстоўваць наступныя паказчыкі:

- 1) колькасць агламерацый, якія ўваходзяць у мегалаполіс;
- 2) плошча, тыс. км²;
- 3) колькасць насельніцтва, млн чал.;
- 4) шчыльнасць насельніцтва, чал./км²;
- 5) працягласць галоўнай восі, км.

На прадстаўленых малюнках можна больш выразна зразумець географічную прыроду найбуйнейшых мегалаполісаў свету (мал. 89-1).

Паразважаем. У чым заключаюцца адрозненні мегалаполісаў развітых краін свету і краін, якія развіваюцца?

Мегалаполіс	Малюнак	Карта
Паўночна-Усходні (Босваш)		
Прыазёрны (Чыпітс)		
Сан-Сан		
Транс'еўрапейскі		
Залаты трохвугольнік Янцзы		

Мал. 89-1. Найбуйнейшыя мегалаполісы свету

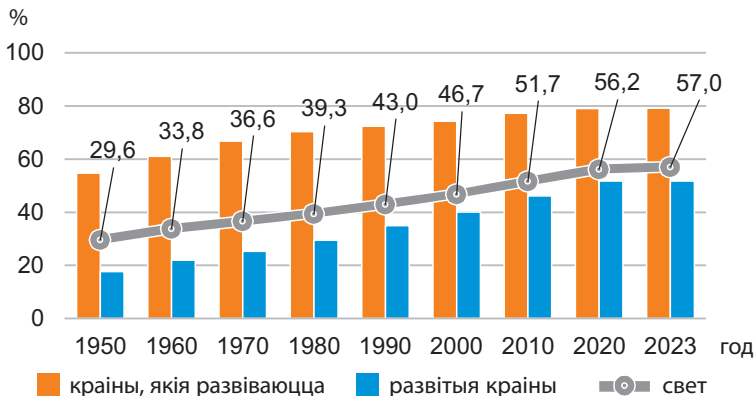
Мегалаполісы фарміруюцца ў цяперашні час як у развітых краінах, так і ў краінах, якія развіваюцца. Найбольш вядомыя і буйныя па плошчы і колькасці насельніцтва ў свеце ў развітых краінах з'яўляюцца **Транс'еўрапейскі** (або «Блакiтны банан»), **Паўночна-Усходні (Босваш)** і **Прыязэрны (Чыпітс)** (ЗША) (мал. 90), у краінах, якія развіваюцца, — **Візагмахангар** (Індыя, Бангладэш) і **Сан-Рыа** (Бразілія).

Мал. 90. Прыязэрны мегалаполіс (Чыпітс)

У залежнасці ад узроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў і краін у свеце назіраецца несінхроннае праходжанне стадый урбанізацыі. У большасці краін, якія развіваюцца, пераважае класічная ўрбанізацыя і адбываецца канцэнтрацыя насельніцтва ў гарадах. У развітых краінах назіраецца пераважна гіперурбанізацыя і адток карэннага насельніцтва з гарадоў.

На другую палову XX ст. прыпадае пік урбанізацыі свету. У 1960 г. кожны трэці жыхар свету пражываў у гарадах, у тым ліку ў развітых краінах — каля 60 % усяго насельніцтва, у краінах, якія развіваюцца, — больш за 20 %. У XXI ст. доля гарадскога насельніцтва свету складае 57 % (мал. 91). У развітых краінах амаль 80 % усяго насельніцтва пражывае ў гарадах, у краінах, якія развіваюцца, — ужо больш за 50 %. Краінай з максімальнай доляй гарадскога насельніцтва ў свеце (99,4 %) з'яўляецца **Катар**. Менш за ўсё гарадскіх жыхароў у **Папуа — Новая Гвінея** (13 %).

Мал. 91. Дынаміка долі гарадскога насельніцтва свету, %

Клуб знаўцаў-эканомікагеографу. Паміж рэгіёнамі існуюць адрозненні ва ўзроўні ўрбанізацыі. Самымі ўрбанізаванымі з'яўляюцца Паўднёвая і Паўночная Амерыка — 82,4 % і 83,6 % адпаведна. У Еўропе доля гарадскога насельніцтва скарачаецца і ў цяперашні час складае 76,1 %. У Аўстраліі і Акіяніі 68,5 % насельніцтва жыве ў гарадах, у Азіі — 54 %. Найменш ўрбанізаваным рэгіёнам з'яўляецца Афрыка — 45,9 %.

Працэс урбанізацыі, падобна жыццёваму цыклу любога жывога арганізма, часам разглядаецца ў выглядзе некалькіх якасных фаз, якія змяняюцца. Гэта знайшло адлюстраванне ў тэорыі «ўрбанізацыйнага пераходу». Умоўна перыяды ўрбанізацыі ў краіне ў залежнасці ад долі гарадскога насельніцтва падраздзяляюць на чатыры фазы: *юнацтва*, *маладосць*, *сталасць* і *старасць*. У колькасных адносінах яны прадстаўленыя групамі па 25 % (кварцілямі — да 25 %, 25–50 %, 50–75 %, больш за 75 %). Пераадоленне долі гарадскога насельніцтва ў 50 % сведчыць аб праходжанні крайнай або рэгіёнам «ўрбанізацыйнага пераходу» і азначае пераход ад пераважна аграрнага тыпу сацыяльных адносін да індустрыяльна-гарадскога грамадства (табл. 4).

Табл. 4. Размеркаванне рэгіёнаў свету па фазах урбанізацыйнага пераходу

Фаза ўрбанізацыйнага пераходу	Доля гарадскога насельніцтва, %	Рэгіён
Юнацтва	Да 25	Афрыка
Маладосць	25–50	—
Сталасць	50–75	Азія, Еўропа, Аўстралія і Акіянія
Старасць	Больш за 75	Паўночная і Паўднёвая Амерыка

У адпаведнасці з гэтай тэорыяй насельніцтва свету да 2023 г. завяршыла ўрбанізацыйны пераход — пераважная частка насельніцтва пражывае ў гарадах. Паўночная і Паўднёвая Амерыка знаходзяцца ў фазе ўрбанізацыйнай старасці (83 % і 85 % адпаведна), Еўропа з Аўстраліяй і Акіяніяй — сталасці (75 % і 68 % адпаведна). Гэтыя рэгіёны завяршылі ўрбанізацыйны пераход. Азія таксама завяршыла ўрбанізацыйны пераход ад маладосці да сталасці (доля гарадскога насельніцтва складае 53 %). У Афрыцы ўрбанізацыйны пераход не пройдзены, таму што доля гарадскога насельніцтва пакуль не перайшла адзнаку ў 50 % і складае 45 %.

На пачатку XXI ст. назіраецца запаволенне тэмпаў росту гарадскога насельніцтва. Аднак у параўнанні з дынамікай агульнай колькасці насельніцтва свету колькасць гарадскога насельніцтва ўзрастае ў паўтара разу хутчэй. Штогадовыя тэмпы росту гарадскога насельніцтва складаюць 1,7 %. З другой паловы XX ст. гарадское насельніцтва павялічваецца ў краінах, якія развіваюцца, больш інтэнсіўна, чым у развітых (мал. 92). Штогадовае павелічэнне колькасці гараджан у развітых краінах складае 0,5 %, у краінах, якія развіваюцца, — 2,1 %.

Шкала штогадовага росту, %	Рэгіёны				
	Азія	Амерыка	Афрыка	Еўропа	Аўстралія і Акіянія
Менш за 1	Японія	Канада, Бразілія	—	Германія, Францыя	—
1–3	Кітай	Мексіка, Перу	ПАР	Нарвегія	Новая Зеландыя, Фіджы
3–5	—	—	Судан, Эфіопія	—	—
Больш за 5	—	—	Уганда	—	—

Мал. 92. Штогадовы рост гарадскога насельніцтва свету, %

Рост колькасці гарадскога насельніцтва свету адбываецца на фоне скарачэння яго штогадовых тэмпаў. Аднак у XXI ст. у разрэзе краін у свеце выдзяляюцца дзве групы па характары дынамікі. Першую групу ўтвараюць дзяржавы, дзе колькасць гарадскога насельніцтва штогод павялічваецца. Дадзеная група з'яўляецца пераважнай у свеце. Дадатнай штогадовай дынамікай характарызуюцца ўсе краіны Афрыкі, абсалютная большасць дзяржаў Азіі (за выключэннем Грузіі), Амерыкі (за выключэннем Кубы і Дамінікі) і Акіяніі. Другая група — краіны з адмоўнай штогадовай дынамікай колькасці гарадскога насельніцтва. Гэта пераважна еўрапейскія дзяржавы (табл. 5).

Табл. 5. Краіны свету з экстрэмальнымі значэннямі штогадовай дынамікі колькасці гарадскога насельніцтва, 2020–2025 гг., %

Максімальныя штогадовыя тэмпы росту, %		Максімальныя штогадовыя тэмпы скарачэння, %	
Бурундзі	5,43	Ліван	1,23
Уганда	5,41	Латвія	0,68
Сірыя	5,38	Балгарыя	0,28
Танзанія	4,89	Украіна	0,27
Буркіна-Фасо	4,75	Японія	0,25

Паразважаем. Назавіце прычыны, якія садзейнічаюць штогадовай адмоўнай дынаміцы колькасці гарадскога насельніцтва.

Па прагнозах ААН, у свеце будзе працягвацца рост колькасці і долі гарадскога насельніцтва. Да 2050 г. узровень урбанізацыі складзе 68,4 %. Гэта азначае, што ў сярэдзіне XXI ст. свет уступіць у фазу ўрбанізацыйнай сталасці. Доля гарадскога насельніцтва ў развітых краінах будзе заставацца высокай — 86,6 %. Краіны, якія развіваюцца, у 2020 г. завяршылі ўрбанізацыйны пераход, і да 2050 г. у гарадах будзе пражываць 65,6 % насельніцтва.

Аднак штогадовыя тэмпы росту гарадскога насельніцтва будуць скарачацца ў свеце, прычым як у развітых краінах, так і ў краінах, якія развіваюцца. Да 2050 г. яны будуць складаць 1,1 %. У развітых краінах штогадовы рост гарадскога насельніцтва ў сярэдзіне XXI ст. будзе мінімальным — 0,2 %, у краінах, якія развіваюцца, — 1,3 %.

Для сучаснай урбанізацыі характэрны найбольш хуткі рост колькасці насельніцтва асабліва буйных гарадоў — мегагарадоў (мегасіці).

Мегасіці — звышбуйныя гарады з колькасцю насельніцтва больш за 10 млн чал.

У 1960-х гг. такіх гарадоў у свеце было тры: Токіа, Нью-Ёрк і Осака, у 2000 г. — 16, у 2020 г. — 30. Прадстаўленыя яны пераважна ў краінах, якія развіваюцца (Кітай, Індыя, Мексіка, Бразілія і інш.).

Гарадскія трушчобы ў сучасным свеце. Хуткія тэмпы ўрбанізацыі ў краінах, якія развіваюцца, і нізкі ўзровень сацыяльна-эканамічнага развіцця прывялі да фарміравання трушчобнага гарадскога рассялення. *Трушчобамі* называюць жылы масіў з высокай шчыльнасцю стыхійнай гарадской забудовы, які вызначаецца адсутнасцю або вострым недахопам асноўнай інфраструктуры для паўнаwartаснага грамадскага жыцця чалавека (электрычнасць, каналізацыя і г. д.) і бедным сацыяльным асяроддзем.

Трушчобны характар гарадскога рассялення атрымаў розныя назвы ў сучасным свеце. Напрыклад, у Францыі і франкамоўнай Афрыцы выкарыстоўваецца тэрмін «біданвілі». У Бразіліі трушчобы вядомыя пад назвай фавела, у іспанамоўных краінах — барыя.

Самымі буйнымі трушчобамі свету з'яўляюцца: Махараштра (Maharashtra, Мумбаі, Індыя) — 19 млн чал.; Неца-Чалка-Ітца (Neza-Chalco-Itza, Мексіка) — 4 млн чал.; Кібера (Kibera, Найробі, Кенія) — 2,5 млн чал. (мал. 92-1).

У 2020 г. у трушчобах пражывала 1060 млн гараджан, або 24 % гарадскога насельніцтва свету. Найбольшая доля трушчобнага рассялення характэрная для краін Афрыкі на поўдзень ад Сахары (50,2 %) і Цэнтральнай і Паўднёвай Азіі (48,2 %), якія развіваюцца (мал. 93).

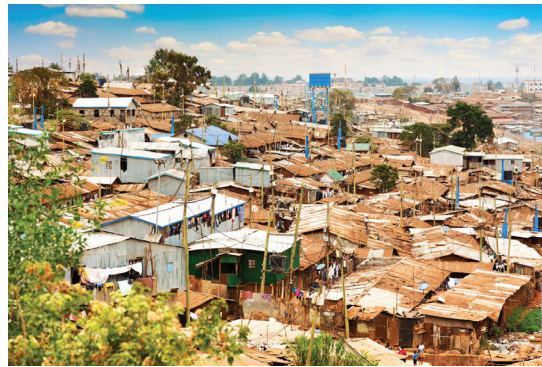

Махараштра (Maharashtra, Мумбаі, Індыя)

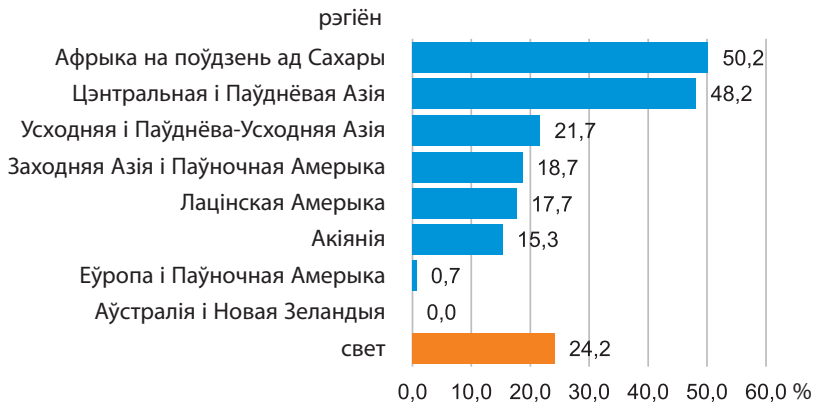

Неца-Чалка-Ітца (Neza-Chalco-Itza, Мехіка, Мексіка)

Кібера (Kibera, Найробі, Кенія)

Мал. 92-1. Найбуйнейшыя трушчыбы свету

Мал. 93. Размеркаванне трушчобнага гарадскога рассялення па рэгіёнах, 2020 г., %

Краінамі з самым вялікім трушчобным гарадскім рассяленнем у 2020 г. былі **Чад** (82 %), **ДР Конга** (78,4 %) (мал. 94) і **Афганістан** (73,3 %).

Мал. 94. Трушчобная ўрбанізацыя ў ДР Конга

Клуб знаўцаў-эканомікагеографу. У пачатку XX ст. вучоныя выявілі заканамернасць у колькасных суадносінах ліку буйных, сярэдніх і малых гарадоў на тэрыторыі краіны або раёна. Па імені аднаго з вучоных — Джорджа Цыпфа — заканамернасць была названая правілам Цыпфа, або правілам «ранг — памер». Згодна з правілам Цыпфа колькасць насельніцтва любога горада роўная колькасці жыхароў найбуйнейшага горада сістэмы (горада-лідара), падзеленага на парадкавы нумар (ранг) першага:

$$P_r = P_1/r,$$

дзе P_r — насельніцтва дадзенага горада (люднасць); P_1 — насельніцтва самага буйнога горада сістэмы (краіны або раёна); r — ранг (парадкавы нумар) горада.

Падвядзём вынікі. Існуюць дзве асноўныя формы (... і ...) і два асноўныя тыпы (... і ...) рассялення. Для працэсу ўрбанізацыі характэрныя наступныя стадыі: ..., ..., Більшая частка насельніцтва свету жыве ў Агламерацыя — кампактная форма прасторавага аб'яднання Мегалаполіс — найбуйнейшая форма гарадскога рассялення, якая ўтвараецца пры Для сучаснага этапу ўрбанізацыі характэрныя дзве галоўныя асаблівасці: хуткія тэмпы павелічэння долі гарадскога насельніцтва ў краінах, якія развіваюцца, і Найбольш высокі паказчык долі гарадскога насельніцтва — у краінах Урбанізацыя ў любой краіне праходзіць некалькі стадый. Краінамі з ярка выяўленым трушчобным гарадскім рассяленнем з'яўляюцца: ..., ...,

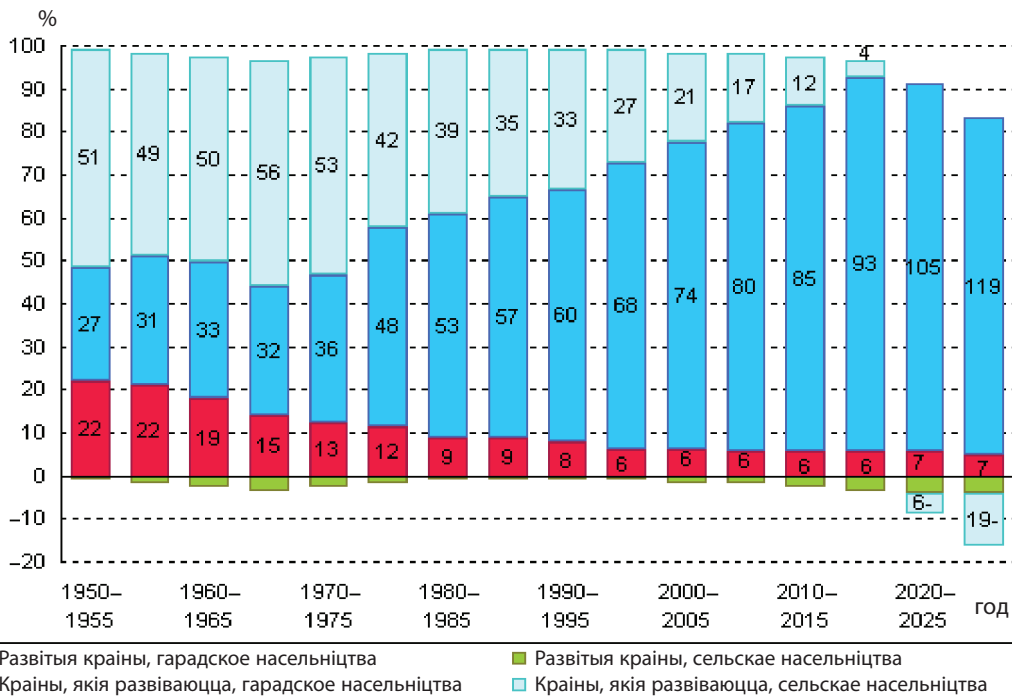
Праверым свае веды. 1. Назавіце адметныя рысы развіцця працэсу ўрбанізацыі ў развітых краінах і краінах, якія развіваюцца. 2. У чым розніца паняццяў «горад», «агламерацыя», «мегалополіс» і на якіх стадыях урбанізацыі яны ўзнікаюць? 3. Што такое мегасіці?

Ад простага да складанага. 1. У якіх тыпах краін і рэгіёнах адзначаны максімальны рост гарадскіх агламерацый у другой палове XX — пачатку XXI ст.? 2. З прыведзеных прыкладаў выберыце гарады, для якіх можа быць характэрная з'ява «ілжывай» урбанізацыі: Рыа-дэ-Жанэйра, Масква, Каракас, Лондан, Шанхай, Ліма. 3. У цяперашні час для развітых краін характэрная такая з'ява, як субурбанізацыя. Як вы разумееце гэтае паняцце? Назавіце тры асноўныя прычыны гэтай з'явы. Падумайце, ці характэрная гэтая з'ява для нашай краіны ў цяперашні час.

Ад тэорыі да практыкі. 1. Уявіце, што вам паступіла прапанова прыняць удзел у дыспуце «Жыццё ў малым горадзе». Падрыхтуйце аргументы за і супраць. Выкажыце сваё меркаванне пра жыццё ў цэнтры горада і на яго ўскраіне. 2. Выканайце практычную работу «Два партрэты ўрбанізацыі: падабенствы і адрозненні паміж развітымі краінамі і краінамі, якія развіваюцца» (на прыкладзе дзвюх краін на выбар) па тыпавым плане. 3. Прапануйце ідзі па развіцці «разумнага горада» ў вашым родным населеным пункце.

Ад тэорыі да практыкі.

1. Вывучыце малюнак 94-1 і вызначце асноўную тэндэнцыю размеркавання сусветнага прыросту насельніцтва за 2005–2030 гг. па групах краін.

Мал. 94-1. Уклад прыросту гарадскога і сельскага насельніцтва развітых краін і краін, якія развіваюцца, у агульны прырост насельніцтва свету, 1950–2030 гг., %

2. Выканайце практычныя работы па тэме «Геаграфія рассялення свету».

Практычная работа 10. Вызначэнне функцыянальнага тыпу горада (на прыкладзе трох гарадоў на выбар).

Практычная работа 11*. Два партрэты ўрбанізацыі: падабенствы і адрозненні паміж развітымі краінам і краінамі, якія развіваюцца (на прыкладзе дзвюх краін на выбар) па тыпавым плане.

Практычная работа 12. Геаграфія найбуйнейшых агламерацый свету (праца з контурнай картай).

Практычная работа 13. Параўнальна-геаграфічная характарыстыка мегалаполісаў свету (на прыкладзе двух) па тыпавым плане.